

PROSESSUAL HÜQUQ

MÜLKİ MƏHKƏMƏ İCRAATINDA YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN İŞTİRAKI MƏSƏLƏLƏRİ

SƏBİNƏ ƏZİZOVA*

Annotasiya

Azərbaycan Respublikasının Konsitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi qeyd olunmuşdur. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu hesab edilmişdir. Sadalanan orqanların içərisində mülki hüquqların məhkəmə müdafiə forması üstünlük təşkil edir. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsi pozulmuş hüquqla birbaşa əlaqədədir və bir çox başqa amillərdən asılı olaraq, Konstitusiya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının əhalisinin mühüm hissəsini yetkinlik yaşına çatmayanlar təşkil edir (onların sayı 30%-dən artıq hesablanır) və onların hüquqlarının müdafiəsi dövlətin, cəmiyyətin və ailənin mühüm vəzifələrindən biridir. Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının məhkəmə müdafiəsinin təminatı həm Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin müddəalarında, həm də bəzi maddi qanunvericiliklərin (Ailə Məcəlləsi, Mülki Məcəllə, Əmək Məcəlləsi və s.) prosesual xarakterli normalarında möhkəmləndirilmişdir. Qeyd edək ki, yetkinlik yaşına çatmayanların əsasən mülki prosesual hüquqlarını tənzimləyən Uşaqların hüquqlarının yerinə yetirilməsi haqqında 1996-cı il tarixli Avropa Konvensiyası Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya olunmamasına baxmayaraq, müvafiq milli qanunvericilik aktlarında uşaqların mülki icraatda prosesual hüquqları yetərinə təsbit olunub. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin statistik məlumatlarından görüldüyü kimi, məhkəmələrdə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqları ətrafında baxılan mülki işlərin sayı ildən ilə artır. Qeyd edilən işlərdə mütləq çoxluğu nikahın pozulması, ondan sonra məhkəmə qaydasında atalıq faktının və atalığın tanınması faktının müəyyən olunması və övladlığa götürmə və ya övladlığa götürmənin ləğvi təşkil edir. Bu səbəbdən də sosial konfliktlərin, ailə mübahisələrinin tənzimlənməsində yetkinlik yaşına çatmayanların pozulan hüquqlarını təmin edən məhkəmə orqanlarının rolu olduqca böyükdür. Məqalədə mülki məhkəmə icraatında yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakının konstitusion və beynəlxalq-hüquqi

---

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: sabinaazizova01@gmail.com

əsasları, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunverici aktları üzrə tənzimlənmə mexanizmləri araşdırılır.

Açar sözlər: *mülki prosessual hüquq, ailə hüququ, mülki məhkəmə icraatı, nikahın pozulması, yetkinlik yaşına çatmayanlar, məhkəmə müdafiəsi, mülki iddia, ailə üzvlərinin hüquqları, keçmiş ailə üzvü, yuvenal ədliyyə, ünsiyyət hüququ, valideynlik hüquqları.*

I. Giriş

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Konstitusiyasının 7-ci (Azərbaycan dövləti) maddəsində ilk dəfə olaraq, dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi (qanunvericilik, icra, məhkəmə) prinsipi əsasında quruldu. Bu maddədə qeyd olundu ki, qarşılıqlı fəaliyyətdə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri öz səlahiyyətləri çərçivələrində müstəqildirlər [19, s. 5-6]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 125-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər. Beləliklə, pozulmuş mülki hüququn prosessual formada müdafiəsi konstitusion hüquqdur. Mülki icraat Azərbaycan Respublikasının mülki prosessual qanunvericiliyi əsasında keçirilir və bu prosesdə müxtəlif normativ hüquqi aktlardan istifadə olunur. Doktrinada mülki məhkəmə icraatına Mülki Prosessual Məcəlləsinin normaları ilə tənzimlənən mülki işə baxılması və həll edilməsi ilə bağlı məhkəmənin və digər məhkəmə iştirakçılarının fəaliyyəti kimi anlayış verilir [9, s. 25].

Konstitusiyaya əsasən, Azərbaycan Respublikasının məhkəmə hakimiyyətini Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, apellyasiya məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr həyata keçirirlər. Konstitusiyanın 125.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, məhkəmə hakimiyyəti konstitusiya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsi ilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir [19, s. 52].

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının məhkəmə müdafiəsi prosessual müdafiə vasitəsi sayılır və son dərəcə dəqiqdir, qanunla hərtərəfli tənzimlənir və nisbətən dəyişməzdir, sabitdir [6, s. 128-129].

II. Azərbaycanda məhkəmə orqanlarının təşkili: tarixi baxış

Azərbaycan tarixinə nəzər salsaq görərik ki, yaxın keçmişimizdə (sovet dövründə) məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti və təşkili dəyişkən olub. Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi məhkəmə tarixi 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması ilə başlayır. Belə ki, 28 may 1918-ci ildə Ədliyyə nazirliyinin ilk naziri Xəlil bəy Xasməmmədov təyin olunub. 1 oktyabr 1918-ci ildə Bakı Dairə Məhkəməsi təşkil olunmuş, noyabrın 14-də isə Azərbaycan Məhkəmə Palatasının Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Demokratik Respublikası Rusiya tərəfindən işğal edildikdən dərhal sonra bütün ədliyyə sistemi ləğv edilərək, Xalq Ədliyyə

Komissarlığı yaradılmışdır. 12 may 1920-ci ildə Azərbaycan İnqilab Komitəsi “Xalq məhkəmələri haqqında” Dekreti və Xalq məhkəmələri haqqında Əsasnaməni qəbul etmişdir [10, s. 34]. 1930-cu ildə isə Ədliyyə Komissarlığı ləğv edilmişdir. Ləğv olunmuş Komissarlığın səlahiyyətləri isə Ali Məhkəməyə və Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə ötürülmüşdür. Xalq Ədliyyə Komissarlığı bir daha 1933-cü ildə bərpa olunmuşdur. Bu zaman Ədliyyə Komissarı Respublika prokurorunun səlahiyyətini də yerinə yetirirdi, Ədliyyə Komissarının müavini isə Ali Məhkəmə sədrinin səlahiyyətini daşıyırdı. Növbəti dəfə Ədliyyə Nazirliyi 7 dekabr 1959-cu ildə ləğv edildi və bu orqanın səlahiyyətləri yenə də Ali Məhkəməyə verildi. Bir qədər sonra, tarix təkrarlandı və 27 oktyabr 1970-ci ildə Ədliyyə Nazirliyi yenidən təsis edildi [10, s. 34-42].

Beləliklə, biz qeyd edə bilərik ki, federativ quruluşda olan dövlətin, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının tərkib hissəsi olan Azərbaycan SSR-in hüquq sistemi dualistik formalı idi, məhkəmə hakimiyyəti bir çox hallarda ədalət mühakiməsi ilə yanaşı inzibati funksiyaları da yerinə yetirirdi və bunun əksinə olaraq, sovet tarixində bəzi hallarda icra orqanları məhkəmə fəaliyyətinə aid məsələləri özləri həll edirdilər. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyası hüquqi dövlətin əsas atributu hesab edilən hakimiyyətlərin bölgüsünü ilk dəfə bəyan etməklə məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini əsaslandırmışdır.

III. Yetkinlik yaşına çatmayanın beynəlxalq standartlar üzrə mülki prosesdə müdafiəsi

Hüquq ədəbiyyatında geniş diskussiyaya səbəb olan “mülki proses” və “mülki məhkəmə icraatı” anlayışlarını müzakirə etməyərək [4; 5, s. 25; 11, s. 22-23; 12], aşağıda mülki prosesual hüququn bəzi əsas vəzifələrini sadalayaq. Bunlar məhkəmədə mülki işin həllində ədalətli, qərəssiz və vaxtında baxılması, qanunçuluq prinsipinin qorunması və pozulmuş hüquqların bərpası. Beləliklə, insan hüquqlarının bərpası məhkəmələrin birbaşa əsas vəzifəsidir və cəmiyyətdə müxtəlif sosial mübahisələrin, münaqişələrin həlli məhz məhkəmə vasitəsilə həyata keçirilir [6, s. 127-128].

Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanın hüquq və maraqlarının mülki prosesdə müdafiəsi beynəlxalq standartlar (1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 7, 8 və 10-cu maddələri; 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 14-cü maddəsi və s.) üzrə qurulmuşdur, yəni ədalətli, qərəzsiz, müstəqil və qanun əsasında yaradılmış məhkəməyə müraciət əsasında [18; 21; 22; 7].

Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini Avropa Konvensiyasına uyğunlaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənظیمlənməsi haqqında 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiya Qanunu qəbul edilmişdir [1, s. 26-35].

Mülki Prosesual Məcəlləsinin 16-cı maddəsinə əsasən, mülki işdə iştirak edən tərəflər və digər şəxslər qanunla müəyyən olunan dövlətdaxili hüquqi

müdafiə vasitələri bitdikdə öz pozulmuş hüquqlarının müdafiəsini beynəlxalq məhkəmələrdə davam edə bilər [17]. Bu maddədə qeyd edilən “beynəlxalq məhkəmələr” anlayışı Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı “İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası əsasında yaradılan Avropa İnsan hüquqları məhkəməsini ehtiva edir.

Bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu hüquqlar qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı (Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı) maddəsində “hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir”, 71 (İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı) maddəsində “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir” bəyan edilən müddəalar öz hüquqi inkişafını hüququn müxtəlif sahələrində qəbul edilmiş qanunverici aktlarda tapdı. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhkəmə tərəfindən müdafiəsi heç bir yaş həddi ilə məhdudlaşdırılmır [19, s. 20-22].

Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 1 (Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi və onun əsasları), 7 (Ailə hüquqlarının müdafiəsi), 51-ci (Uşağın müdafiə hüququ), Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 6 (Mülki qanunvericiliyin prinsipləri) və s. maddələrinə görə yetkinlik yaşına çatmayanların mülki və ailə münasibətlərilə bağlı hüquq və maraqlarının məhkəmədə müdafiəsinə dövlət təminat verir [2, s. 2; 14, s. 5]. Qanun aktlarında göstərilən bu müddəalar tamamilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 17-ci (Ailə, uşaqlar və dövlət) maddəsində qeyd olunan “uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir” müddəaya əsaslanır [19, s. 8]. Bütövlükdə, uşaq hüquqlarının müdafiəsi məsələlərinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və bütün sahəvi qanunvericiliklərində hərtərəfli təsbitinə çalışılmışdır [14; 15; 16; 17; 19; 20].

Milli Məclisdə ratifikasiya edilmiş BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının qanunlarına görə uşaq (yetkinlik yaşına çatmayan şəxs) yaşından asılı olmayaraq, hüququn müstəqil subyekti kimi tanınır və dövlət tərəfindən onun hüquq və azadlıqları təmin edilir və müdafiə olunur [12, s. 22; 24]. Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının müdafiəsi mülki icraat qaydasında məhkəmə tərəfindən təmin olunur, qanunla müəyyən olunan hallarda isə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqları dövlət orqanları, həmçinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları tərəfindən təmin edilə bilər.

IV. Nikahın pozulması prosesində yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarını təmin edilməsi

Aşağıdakı məsələyə diqqət yetirmək istərdik. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 2.2-ci maddəsinə əsasən, ailə münasibətləri qadınla kişinin

nikahının könüllülüüyü, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir. Rusiya Federasiyasının Ailə Məcəlləsindən (mad.1, b.3 – обеспечение приоритетной защиты прав и интересов несовершеннолетних) fərqli olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının üstünlük qaydasında müdafiəsinin təmini birbaşa Azərbaycan ailə qanunvericiliyində təsbit olunmayıb. Yalnız müvafiq ailə-hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində qanunverici məhz bu prinsipin (yəni, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının üstünlük qaydasında müdafiəsinin təmini) tələblərindən çıxış edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi müəyyən edir ki, ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olduqda, nikah məhkəmə qaydasında pozulur (mad.19.1), tərəflər arasında uşaqlar barədə yaranan mübahisələrə məhkəmə qaydasında baxılır (mad.18) [20, s. 27]. Nikahın pozulması prosesində yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarını təmin etmək məqsədilə ər-arvad məhkəməyə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının kiminlə qaldığını, uşaqların saxlanması üçün vəsaitin ödənilmə qaydasını, bu vəsaitin miqdarını müəyyən edən saziş təqdim edə bilirlər [20, s. 28-29]. Qanunverici ər-arvad arasında saziş olmadıqda, eləcə də bu saziş uşaqların marağını pozduqda, məhkəmə qarşısında aşağıdakı vəzifələri qoyur [20, s. 28]:

- boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərindən hansının yanında qaldığını müəyyən etməli (mad. 22.2.1);

- uşaqlar üçün alimentin hansı valideyndən və hansı miqdarda tutulduğunu müəyyən etməli (mad. 22.2.2).

Göstərilənlərə əsaslanaraq biz bu nəticəyə gəlirik ki, məhkəmə işə baxarkən hər bir halda (razılığın olduğu və ya olmadığı hallarda) uşaqların tərbiyəsi və həyat yaşayışının təminatı üzrə məsələləri həll etməlidir. Qanunverici tərəfindən məhkəmənin üzərinə qoyduğu bu vəzifə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının ailə-hüquq sahəsində qorunmağa istiqamətləndirilib. Rusiya alimləri S.Y.Çaşkova və Y.A. Çefranova hesab edirlər ki, bu nadir haldır ki, məhkəməyə iddia tələblərindən kənara çıxmaq hüququ verilib [3, s. 47]. Lakin məhkəmə təcrübəsində valideynlər arasında uşaqların tərbiyəsi və həyat yaşayışının təminatı üzrə mübahisənin olmadığı halda (məsələn, uşaqların daimi yaşayış yerinin müəyyən edilməsi barəsində), təəssüf ki, məhkəmə bu məsələni açıq saxlayır və nikahın pozulması haqqında çıxarılan qətnamədə uşaqlarla bağlı həlli vacib olan məsələ öz əksini tapmır.

V. Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının müdafiə mexanizmi

Z.A.Əsgərova görə, subyektindən asılı olaraq, hüquq və azadlıqların təminatı mexanizmini aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar:

- 1) məhkəmə vasitəsilə müdafiə mexanizmi;
- 2) icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə müdafiə mexanizmi;
- 3) beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə müdafiə mexanizmi [1, s. 126-127].

Yetkinlik yaşına çatmayanların mülki və ailə münasibətləri üzrə hüquq və maraqlarının müdafiəsinin ən mühüm təminatı məhkəmə müdafiəsi sayılır. Yetkinlik yaşına çatmayanların mülki və ailə münasibətləri üzrə hüquq və maraqlarının məhkəmə müdafiəsi dedikdə, mülki icraat qaydasında konstitusion, mülki, ailə və mülki prosessual qanunvericiliklərinin və mənəviyyət prinsip və normaları əsasında uşaqların pozulmuş (mübahisəli olan) mülki və ailə hüquq və maraqlarının bərpası (tanınması) üzrə məhkəmə fəaliyyəti başa düşülür. Beynəlxalq hüququn prinsipləri, müddəaları və normalarının dövlətdaxili hüquqa səmərəli təsiri də milli məhkəmələrin fəaliyyətinə təsir edir [2].

Müasir zamanda yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının məhkəmədə müdafiəsinin təminatı xüsusi diqqət mərkəzində olan məsələdir. Bu sahədə qüvvədə olan qanunverici baza əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının təminatı sahəsində icra orqanlarının bir çox səlahiyyətləri (inzibati funksiyaları) aidyyəti üzrə məhkəmələrə verilmişdir. Məsələn, əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların ailə tərbiyəsinə (övladlığa) verilməsi, uşağın ailə münasibətləri nəticəsində ayrı yaşayan valideynlərin hansının yanında yaşamasının müəyyən edilməsi və yetkinlik yaşına çatmayanların s. hüquqlarının realizəsi məhkəmə baxışının predmeti olmuşdur.

Yetkinlik yaşına çatmayanların pozulmuş və ya mübahisəyə səbəb olmuş hüquqlarının bərpası iddia icraatı qaydasında ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrdə təmin olunur. Bu zaman icra orqanlarının müvafiq qurumlarının (məsələn, qəyyumluq və himayəcilik komissiyası) mülki icraatda bu və digər formada iştirakı (məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanın nümayəndəsi qismində) məhkəmə tərəfindən təmin edilməlidir.

Qeyd edək ki, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının məhz məhkəmə müdafiəsi bu sahədə mövcud olan beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verir. Mövsüm Mövsümovun fikrincə, beynəlxalq-hüquqi normaların tətbiqində məhkəmələr böyük əhəmiyyət kəsb edir və məhz məhkəmə fəaliyyəti beynəlxalq-hüquqi normaların realizəsinin əsas elementlərindən biridir [11, s. 9].

İnsan hüquq və azadlıqları müdafiəsi üzrə beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan Azərbaycan Respublikasının mülki prosessual qanunvericiliyinə görə, pozulmuş və ya mübahisə predmeti olan istənilən hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə hər bir şəxs məhkəməyə müraciət edə bilər. Hüquq və maraqlarının təminatı məqsədilə yetkinlik yaşına çatmayanlar qanunla müəyyən edilən hallarda şəxsən və ya onların qanuni nümayəndələri məhkəməyə müraciət edə bilərlər.

Məhkəmə təcrübəsində uşaq hüquqları üzrə ən çox müraciət edilən məsələlər onların ailə-hüquq münasibətlərindən yaranan məsələlərdir: atalığın müəyyən olunması; atalığa, analığa dair mübahisə açma; valideynlər ayrı

yaşadıqda uşaqların tərbiyə məsələləri və yaşayış yerinin müəyyən edilməsi; uşaqlarından ayrı yaşayan valideynin valideynlik hüquqlarının həyata keçirilməsi; yaxın qohumların uşaq ilə ünsiyyət hüququnun təmini; valideynlik hüquqlarından məhrum etmə; valideynlik hüquqlarının bərpası; valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması; valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının ləğv edilməsi; uşağın sağlamlığı və ya həyatı üçün birbaşa təhlükə olduqda uşağın valideynlərdən (onları əvəz edən şəxslərdən) alınması; uşağın saxlanması üçün aliment ödənilməsi barədə və s.

Mülki işlər üzrə məhkəmə statistikasına ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən baxılan işlərin arasında ən çox rast gəlinəni nikahın pozulması haqqında olan işlərdir. Təbii ki, nikahın pozulması haqqında işlərin baxılması prosesində birgə uşaqların tərbiyəsi və ya təminatı (yaşayış yerinin müəyyən edilməsi, alimentin təyini, ünsiyyət məsələləri və s.) ilə bağlı məsələlərə məhkəmə baxışında aydınlıq gətirilməyəndə, bu məsələlər gələcəkdə ayrıca məhkəmə predmeti olur.

Qeyd etməliyik ki, ailə münasibətlərindən irəli gələn mülki işlərdə və ya uşaqların əmlak və ya şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlarının müdafiəsi üzrə işlərdə yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları birbaşa məhkəmə baxışının predmeti olursa, yetkinlik yaşında olan şəxslərin əmək, mənzil və s. əmlak xarakterli mübahisələri onların yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının bilavasitə müxtəlif maraqlarına – ən əsası yaşanan həyat keyfiyyətinə və təhsilinə toxunur.

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və qanunla qorunan maraqları onların valideynləri (və ya valideynləri əvəz edən şəxslər), qanunla müəyyən edilən hallarda icra orqanlarının müvafiq strukturları (qəyyumluq və himayəçilik komissiyaları) və məhkəmə tərəfindən təmin edilir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 50.2 (Tərəflər) maddəsinə görə, dövlət idarə və təşkilatlarının və ya təsisçisi dövlət və ya dövlət idarəsi, yaxud təşkilatı olan hüquqi şəxslərin müvafiq müraciəti olduğu hallarda dövlət mənafeyinin müdafiəsi üçün prokuror tərəf (iddiaçı) hesab edilə bilər. Bundan başqa, prokuror, Mülki Prosesual Məcəlləsinin 306.3 (Xüsusi icraat işlərinə baxılması qaydası) maddəsinə əsasən, dövlət idarə və təşkilatlarının və ya təsisçiləri dövlət və ya dövlət idarələri, yaxud təşkilatları olan hüquqi şəxslərin müvafiq müraciəti olduğu halda dövlət orqanlarının mənafeyinin müdafiəsi üçün prokuror xüsusi icraat qaydasında işə baxılması üçün ərizə ilə müraciət edə bilər [17].

Qanun prokurorun xüsusi icraat işləri üzrə ərizəni: 1) mülkiyyət hüququ üzrə əmlaka sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam vermək haqqında işlər üzrə (mad.306.3.1) və 2) daşınar əşyanın sahibsiz hesab edilməsi və daşınmaz əşya üzərində dövlət mülkiyyəti hüququnun tanınması haqqında işlər üzrə (mad.306.3.2) verə bilər. Göründüyü kimi, prokuror tərəf kimi iddia icraatında və ya xüsusi icraatda qanunla müəyyən edilən hallarda yalnız dövlət mənafeyini müdafiə etmək məqsədilə mülki prosesin iştirakçısı ola bilər [17].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müraciət etsək, görərik ki, 181-ci (Mülki iddia vermək hüququ olan şəxslər) maddəyə əsasən, cinayət mühakimə icraatı zamanı dövlət əmlakının mühafizəsi, habelə mülki iddia vermək hüququ olan fiziki şəxsin öz qanuni mənafeələrini şəxsən müdafiə etmək imkanı olmadıqda, prokuror onların hüquqlarının müdafiəsi üçün mülki iddia verir və onu müdafiə edir (mad.181.6). Prokuror cinayət mühakimə icraatında da təqsirləndirilən şəxsə və ya onun hərəkətlərinə görə cavabdeh olan şəxsə qarşı qanunla müəyyən olunan hallarda iddia verə və bu iddianı müdafiə edə bilər: dövlət mənafeəsinin müdafiəsi üçün dövlət idarə, müəssisə və ya təşkilatının müraciəti olduqda (mad.181.7.1); mülki iddia vermək hüququna malik olan fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda və ya o, məhdud fəaliyyət qabiliyyətli olduqda (mad. 181.7.2) [15].

Cinayət prosesual hüququnda işlənən “mülki iddia vermək hüququ olan fiziki şəxsin öz qanuni mənafeələrini şəxsən müdafiə etmək imkanı olmayan” (mad.181.6) və “mülki iddia vermək hüququna malik olan fiziki şəxs fəaliyyət qabiliyyətli olmayanda və ya o, məhdud fəaliyyət qabiliyyətli olduqda” (mad.181.7.2) ifadələri faktiki olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara da aiddir.

Beləliklə, biz qeyd edə bilərik ki, mülki icraatdan fərqli olaraq, cinayət mühakimə icraatında prokuror cinayət işi üzrə yetkinlik yaşına çatmayanın hüquqlarının müdafiəsi üçün mülki iddia verir və onu müdafiə edir. Bu halda prokuror yetkinlik yaşına çatmayanın pozulmuş hüquqlarının və maraqlarının təminatçısı rolunda çıxış edir ki, bu da prokurorun qanun keşikçisi olaraq hüquqi statusuna tam uyğun gəlir. Təəssüf ki, fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının mülki prosesual hüququnda prokuror tərəf kimi iddia icraatında və ya xüsusi icraatda ərizəçi kimi yalnız dövlət orqanlarının mənafeəsinin müdafiəçisi kimi iştirak edə bilər. Hesab edirik ki, qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində bu boşluq aradan qaldırılmalı və məsələ Cinayət Prosesual Məcəlləsinə uyğun həll edilməlidir.

Qeyd etməliyik ki, bizim bəzi müəlliflər [6, s. 127] Rusiya Federasiyasının mülki prosesual qanunvericiliyinin əsasında belə bir yanlış fikrə gəlirlər ki, Azərbaycan qanunları ilə də prokuror digər şəxslərin hüquq və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir və hətta o, məhkəmədə nikahın pozulması haqqında iddia ilə də çıxış edə bilər.

VI. Məhkəmə icraatında yetkinlik yaşına çatmayanların özünümüdafiə hüququ

Mülki prosesual hüquq yetkinlik yaşına çatmayanlar müəyyən yaş həddinə çatdıqda, onların özünümüdafiə hüququnu tanıyır. Belə ki, 14 yaş tam olmuş yetkinlik yaşına çatmayanların öz hüquqlarını qorumaq məqsədilə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malik olmaları [17, mad. 51.5], bu hüquqların qorunması üçün ən yaxşı təminatdır. Fikrimizcə, bu aspektdə müvafiq yaşa çatmış yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqi cəhətdən

maarifləndirilməsi məcburi qaydada orta məktəblərdə, təxmini olaraq, 7-ci sinif şagirdləri arasında aparılmalıdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası hüquq islahatları nəticəsində 1999-2000-ci illərdə qüvvədə olan mülki, ailə, mülki-prosessual qanunvericiliklərini qəbul edərkən, XX əsrin ikinci yarısında beynəlxalq hüquqda uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üzrə qəbul edilən bütün aktların tələblərini – uşaqların müdafiəsini və rifahını təmin edən ümumiləşdirilmiş beynəlxalq-hüquqi standartların kompleksini [13, s. 22-24] yerinə yetirmişdir. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının hərtərəfli müdafiəsi vəzifəsi daimi bir prosesdir. Müasir dövrdə bu vəzifə əsasən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 10 may 2002-ci ildə qəbul edilən Uşaqların həyatı üçün yararlı dünya adlı Bəyannamə və İşçi planında göstərilən prinsiplər üstündə yerinə yetirilməlidir:

- 1) uşaqlar — hər şeydən vacibdir;
- 2) yoxsulluğa qalib gəlmək üçün uşaqlara investisiya yatırmaq;
- 3) heç bir uşaq unudulmamalıdır;
- 4) qayğı hər bir uşağa göstərilməlidir;
- 5) hər bir uşağa təhsil verilməlidir;
- 6) uşaqlar zərərdən və istismardan qorunmalıdır;
- 7) uşaqlar müharibədən qorunmalıdır;
- 8) qazanılmış immunçatışmazlığı sindromu (QİÇS) ilə mübarizə aparılmalıdır;
- 9) uşaqların fikirləri dinlənməli və onların iştirakı təmin olunmalıdır;
- 10) Yer kürəsi uşaqlar üçün qorunmalıdır [8].

VII. Nəticə

Sonda qeyd edək ki, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsini beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinin yalnız tərkib hissəsi kimi yox, ümumillikdə, beynəlxalq və dövlətdaxili orqanlarının bəşəriyyətin gələcəyinə istiqamətlənmiş ən əsas birgə vəzifəsi kimi qəbul olunmalıdır. Bu baxışdan çıxış edərək, hesab edirik ki, mülki icraatda yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsinin prioritetliyi haqqında müddəa qanunvericilikdə xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. Təklif edərdik ki, Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin müvafiq 2-ci (Mülki məhkəmə icraatının vəzifələri) maddəsində göstərilən məsələ öz əksini tapsın.

Bundan başqa, təklif edərdik ki, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları övladlığa verilməsindən başqa, bu uşaqları ailə tərbiyəsinə verilmənin başqa növləri (qəyyumluq, himayəyə və ya himayədar ailəyə verilmə) də məhkəmə qaydasında həll olunsun. Bu halda, fikrimizcə, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların müvafiq hüquq və maraqları hər bir halda (yalnız övladlığa verilmə növündə yox) məhkəmə tərəfindən təmin olunacaq. İcra hakimiyyətləri

nəzdində fəaliyyət göstərən Qəyyumluq və himayəçilik komissiyaları bu məsələlərdə həlledici yox, yalnız nəzarət və əlaqələndirici rol daşıyacaq.

Mülki icraatda yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar digər təklifimiz onunla bağlıdır ki, Azərbaycanın mülki prosessual hüququnda prokuror tərəf kimi iddia icraatında və ya xüsusi icraatda ərizəçi kimi yalnız dövlət orqanlarının mənafeyinin müdafiəçisi kimi iştirak edə bilər. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Mülki Prosessual Məcəlləsində bu boşluq aradan qaldırılmalı və məsələ Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə uyğun həll edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Asgarov Z. Constitutional law. Textbook. Baku State University Publishing, 2024, 608 p (in Azerbaijani / *Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik. Bakı Dövlət Universiteti, 2024, 608 s.*)
2. Benedetto C. International Law and the Role of Domestic Legal Systems. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 360 p.
3. Chashkova S.Y., Chefranova E.A. Issues of jurisdiction of family law disputes // Modern law. 2003. No. 11, p. 47-55 (in Russian / *Чашкова С.Ю., Чефранова Е.А. Вопросы подсудности семейно-правовых споров // Современное право. 2003. № 11, с. 47-55.*)
4. Civil procedure. (in Russian / *Гражданский процесс*). URL: <https://suvorov.legal/grazhdanskij-protsess/> (last access - 02.09.2024)
5. Civil Procedure / *Ed V.V.Yarkov.* Moscow: Wolters Kluwer, 2009, 784 p (in Russian / *Гражданский процесс / Под ред. В.В.Яркова. М.: Волтерс Клувер, 2009, 784 с.*)
6. Damirchiyeva M. Civil proceedings. The procedural features of particular proceedings. Textbook. Baku: Ganun, 2008, 216 p (in Azerbaijani / *Dəmirçiyeva M. Mülki məhkəmə icraatı. Ayri-ayrı kateqoriya mülki işlərə baxılmasının prosessual xüsusiyyətləri. Dərs vəsaiti. Bakı: Qanun, 2008, 216 s.*)
7. European Convention on the Exercise of Children's Rights of 25 January 1996. URL: <https://rm.coe.int/16809002c2> (last access - 04.09.2024)
8. General Assembly, Concluding special session on children, adopts outcome document “A World Fit for Children”. URL: <https://www.un.org/press/en/2002/ga100> (last access - 02.09.2024).
9. Gilicova S. Human rights realization in Azerbaijan. Ganun, 2013. № 1 (219), s. 26-35 (in Azerbaijani / *Qılıçova S. Azərbaycanda insan hüquqlarının həyata keçirilməsi // Qanun 2013. № 1 (219), s. 26-35.*)
10. Movsumov D.G. Soviet judicial system in Azerbaijan. Baku: Azerneshr, 1970, 196 p (in Russian / *Мовсумов Д.Г. Советская судебная система в Азербайджане. Баку: Азер-неишр, 1970, 196 с.*)

11. Movsumov M. The Civil Procedural Law. Textbook. Baku: Ganun, 2011, 416 p (in Azerbaijani / *Mövsumov M. Mülki prosesual hüquq. Dərslük. Bakı: Qanun, 2011, 416 s*).
12. Osokina G.L. Civil procedure. General part. M.: NORMA: INFRA-M, 2013, 704 p (in Russian / *Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть. М.: НОРМА: ИНФРА-М, 2013, 704 с*).
13. Samedova Sh. Criminal legal protection of the rights of minors // Baku Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi seriyası. Bakı, 2022, N 1, s.22-42 (in Russian / *Самедова Ш. Уголовно-правовая защита прав несовершеннолетних // Baku Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi seriyası. Bakı, 2022, N 1, s.22-42*).
14. The Civil Code of the Republic of Azerbaijan. Baku: Huquq Yayın Evi, 2015, 736 p (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Hüquq yayım evi, 2015, 736 s*).
15. The Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan. Baku: Huquq Yayın Evi, 2022, 784 p (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2022, 784 s*).
16. The Codes of Administrative Procedure. Baku: Huquq Yayın Evi, 2022, 472 p (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi. Bakı: Hüquq yayım evi, 2022, 472 s*).
17. The Codes of Civil Procedure. Baku: Huquq Yayın Evi, 2022, 472 p (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi. Bakı: Hüquq yayım evi, 2022, 472 s*).
18. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. URL: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights> (last access - 05.09.2024).
19. The Constitution of the Republic of Azerbaijan. Baku: Huquq Yayın Evi, 2018, 92 p (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018, 92 s*).
20. The Family Code of Azerbaijan. Baku: Huquq Yayın Evi, 2022, 240 p (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2022, 240 s*).
21. The Universal Declaration of Human Rights of 1948. URL: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf (last access - 01.09.2024).
22. UN Convention on the Rights of the Child of 1989. URL: <https://research.un.org/c.php?g=1331357&p=9804957> (last access - 04.09.2024).

Issues of participation of minors in the civil process

SABINA AZIZOVA*

Abstract

In the Constitution of the Republic of Azerbaijan, ensuring the rights and freedoms of man and citizen, a decent standard of living for citizens of the Republic of Azerbaijan is called the highest goal of the state. The protection of human rights and freedoms proclaimed by the Constitution is considered the responsibility of the legislative, executive and judicial branches. The judicial form of protection of civil rights among the listed bodies is the most important. Judicial protection of human rights and freedoms is directly related to the violated right and, depending on many other factors, is carried out through constitutional, civil and criminal proceedings and other methods provided by law. Minors constitute a significant part of the population of the Republic of Azerbaijan (more than 30%) and the protection of their rights is a primary task of the state, society and family. Guarantees of judicial protection of the rights and interests of minors are enshrined both in the provisions of the Civil Procedure Code of the Republic of Azerbaijan and in the procedural norms of some substantive legislative acts (Family Code, Civil Code, Labor Code, etc.). It should be noted that although the European Convention on the Exercise of Children's Rights of 1996, which mainly regulates the civil procedural rights of minors, has not been ratified by the Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan, the procedural rights of children in civil proceedings are sufficiently enshrined in the relevant national legislation. According to statistics from the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, the number of civil cases considered in courts affecting the rights and interests of minors is increasing from year to year. The vast majority of these cases are related to divorce, establishment of paternity or recognition of paternity in court, as well as adoption or cancellation of adoption. In this regard, the role of judicial bodies in ensuring the violated rights of minors, in regulating social conflicts and family disputes is extremely important. The article examines the constitutional and international legal foundations for the participation of minors in civil proceedings, as well as the mechanisms for their regulation provided for by the relevant legislative acts of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *civil procedural law, family law, civil proceedings, divorce, minors, judicial protection, civil claim, rights of family members, former family member, juvenile justice, right of communication, parental rights.*

---

* PhD in Law / Baku State University / sabinaazizova01@gmail.com

Вопросы участия несовершеннолетних в гражданском судопроизводстве

САБИНА АЗИЗОВА*

Резюме

В Конституции Азербайджанской Республики обеспечение прав и свобод человека и гражданина, достойного уровня жизни граждан Азербайджанской Республики названо высшей целью государства. Защита прав и свобод человека, провозглашенных Конституцией, считается обязанностью законодательной, исполнительной и судебной власти. Судебная форма защиты гражданских прав среди перечисленных органов является наиважнейшей. Судебная защита прав и свобод человека напрямую связана с нарушенным правом и в зависимости от многих других факторов осуществляется посредством конституционного, гражданского и уголовного судопроизводства и иных предусмотренных законом способов. Несвершеннолетние составляют в составе населения Азербайджанской Республики значительную часть (более 30%) и защита их прав является первостепенной задачей государства, общества и семьи. Гарантии судебной защиты прав и интересов несовершеннолетних закреплены как в положениях Гражданского Процессуального Кодекса Азербайджанской Республики, так и в нормах процессуального характера некоторых материальных законодательных актов (Семейного Кодекса, Гражданского Кодекса, Трудового Кодекса и др.). Следует отметить, что хотя Европейская конвенция “Об осуществлении прав детей” 1996 года, которая в основном регулирует гражданские процессуальные права несовершеннолетних, не ратифицирована Милли Меджлисом Азербайджанской Республики, процессуальные права детей в гражданском судопроизводстве в достаточной степени закреплены в соответствующих национальных законодательных актах. Как следует из статистики Министерства юстиции Азербайджанской Республики, количество рассмотренных в судах гражданских дел, затрагивающих права и интересы несовершеннолетних, из года в год увеличивается. При этом абсолютное большинство указанных дел связано с расторжением брака, установлением факта отцовства или признания отцовства в судебном порядке, а также усыновлением или отменой усыновления. В связи с этим роль судебных органов в обеспечении нарушенных прав несовершеннолетних, в регулировании социальных конфликтов и семейных споров чрезвычайно важна. В статье рассмотрены конституционные и международно-правовые основы участия несовершеннолетних в

---

* Доктор философии по праву / Бакинский Государственный Университет / email: sabinaazizova01@gmail.com

гражданском судопроизводстве, а также механизмы их регулирования, предусмотренные соответствующими законодательными актами Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: *гражданское процессуальное право, семейное право, гражданское судопроизводство, расторжение брака, несовершеннолетние, судебная защита, гражданский иск, права членов семьи, бывший член семьи, ювенальная юстиция, право общения, родительские права.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.09.2024

Çapa qəbul: 02.04.2025